

Павленко І.В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Огісвич С.М.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИСДИКЦІЇ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Сучасний світ на тлі позитивних процесів, як-от стрімкий розвиток науки й техніки, становлення та розвиток громадянського суспільства, усвідомлення й поширення на все більше коло держав ідей про права людини та відповідних цінностей тощо, у тому чи іншому куточку земної кулі має й негативні прояви, що пов'язані з порушеннями прав і свобод. Ідеться не про пересічне порушення тих чи інших прав, що відбувається кожного дня в будь-якій державі, а про масові або систематичні вбивства, поневолення, насильницькі переміщення населення, катування, звалтування тощо. Це злочини проти людяності. Сьогодні світова спільнота розглядає ці злочини як найтяжчі, у зв'язку із чим і виникла необхідність міжнародної реакції на такі прояви.

У статті простежено передумови та виділено етапи становлення міжнародного кримінального правосуддя, зокрема схарактеризовано причини його тривалої розбудови. Розглянуто основоположні принципи міжнародного кримінального права, якими керується у своїй діяльності Міжнародний кримінальний суд; проаналізовано правову основу його діяльності, внутрішню структуру та порядок обрання суддів. Особлива увага у статті приділена обсягу юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Констатовано, що така юрисдикція є обмеженою щодо видів злочинів, як-от геноцид, злочини проти людяності, військові злочини й агресія. Окреслено проблемні питання поширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду в разі, якщо держава не ратифікувала Римський статут – правову основу його діяльності. Особлива увага у статті приділена злочинам проти людяності, а саме їхньому змісту та юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо них. З'ясовано, що, крім Римського статуту, відповідальність за злочини проти людяності встановлена низкою інших міжнародних конвенцій. Авторками зроблено висновок про те, що саме створення і діяльність міжнародного кримінального суду є ефективним правовим інструментом, хоч і не позбавленим недоліків і прогалин. Саме тому питання розгляду та запобігання злочинам проти людяності потребує в подальшому як наукової розробки, так і об'єднання та координації світової спільноти.

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, структура та юрисдикція Міжнародного кримінального суду, злочини проти людяності.

Постановка проблеми. Початок та плин ХХІ ст. не обмежуються лише такими його рушійними силами, як швидкий розвиток науково-технічних процесів, становлення та розвиток громадянського суспільства, правової держави, поступові, але неминучі процеси глобалізації тощо. Водночас і зараз мають місце масові порушення основоположних прав і свобод людини, учинені під час міжнародних і внутрішньодержавних конфліктів. Зокрема, найбільш тяжкими злочинами нате-пер міжнародна спільнота визнає злочини проти людяності (англійське визначення – Crimes against

humanity). Вбивства, масові знищення людей, тортури, звалтування, політичні, расові або релігійні переслідування й інші нелюдські акти поведінки досягають критичного рівня, якщо вони є частиною широкомасштабної або систематичної практики. Ці всі проблеми акумулюються і згодом можуть стати неконтрольованими для національних систем, тому вони мають не тільки каратися законами окремої країни, але й засуджуватися світовою спільнотою загалом. Саме Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) покликаний забезпечувати дотримання правосуддя на найвищому

рівні та врегульовувати означені питання. Однак сьогодні недостатньо вивчені межі юрисдикції МКС, відсутні комплексні дослідження процедури її поширення, зокрема щодо злочинів проти людяності. Ці й інші питання зумовлюють актуальність заявленої теми та потребують глибшого дослідження як самої системи МКС, так і його юрисдикції, зокрема в питанні щодо злочинів проти людяності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структуру, діяльність, юрисдикцію МКС досліджували такі вчені, як Д.І. Кулеба, А.С. Славко, А.Г. Кибальник, В.С. Верещетин, Ю.В. Щур, О.А. Погосян, О.Б. Кучер, О.В. Базов, М.М. Юрлов, А.І. Попова, С.О. Торош.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити аналіз системи МКС, що становить собою розгляд передумов створення, структури та меж юрисдикції Суду, а також проаналізувати правове підґрунтя діяльності МКС у питанні поширення юрисдикції щодо злочинів проти людяності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея створення МКС розвивалася та набувала більш конкретних рис протягом тривалого періоду часу. Насамперед вона була спровокована прагненням людства встановити справедливий світопорядок, який неможливий без покарання тяжких злочинів, що зазіхають на основи людської цивілізації. «Уже давно було визнано, – наголошується у вироку Нюрнберзького трибуналу, – що міжнародне право покладає зобов'язання на конкретних осіб так само, як і на державу. Злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями, і тільки шляхом покарання окремих осіб, що здійснюють такі злочини, можуть бути дотримані устами міжнародного права» [1, с. 609].

У 1919 р. на Паризькій конференції було ухвалено рішення про організацію Постійної палати міжнародного правосуддя (арбітражний суд). Передбачалось, що Постійна палата міжнародного правосуддя розробить власну судову процедуру і буде розглядати справи про злочини проти публічного міжнародного порядку і міжнародного права [2]. Пропозиція про створення цієї інституції була прийнята Радою Ліги Націй для обговорення, проте до будь-яких практичних результатів це не привело. Задум кілька років обговорювався на міжнародних юридичних конференціях, було розроблено чимало проєктів, але суд так і не було створено.

Ключовою подією для розвитку міжнародного правосуддя стало проведення після завершення

Другої світової війни міжнародних кримінальних процесів над військовими злочинцями в Нюрнберзі та Токію. Нюрнберзький процес обґрунтовано вважається «вихідною точкою» сучасного міжнародного кримінального права. Нюрнберзьке міжнародне кримінальне право значно розширило базу солідарних антивоєнних дій країн і народів, і в цьому сенсі сприяло зміцненню універсальної основи національних кримінальних законодавств, перетворившись поступово на глобальну правову систему [3].

Проте поряд із цілою низкою позитивних рис впливу Нюрнберзького та Токійського трибуналів на розвиток ідеї МКС, існує й низка негативних. Насамперед те, що сам суд визначався як суд переможців над переможеними, дуже мало уваги було приділено воєнним злочинам союзників та й сам суд складався лише із представників країн-переможців. Тому під питання була поставлена неупередженість і незалежність таких суддів.

У 1948 р., після Нюрнберзького та Токійського процесів, Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) у ст. VI Конвенції про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього передбачила існування МКС, який би здійснював правосуддя стосовно осіб, що обвинувачуються в геноциді [4]. Так, Генеральна Асамблея створила Комітет для підготовки пропозицій щодо створення МКС. У 1994 р. Комісія міжнародного права ООН ухвалила проєкт Статуту МКС і рекомендувала скликати дипломатичну конференцію для розгляду цього проєкту й ухвалення міжнародної конвенції про створення МКС. Проте рішення про скликання дипломатичної конференції було ухвалене лише через два роки – у 1996 р. (резолуція Генеральної Асамблеї ООН 51/207 від 17 грудня 1996 р.) [5].

17 липня 1998 р. на дипломатичній конференції в Римі 120-тма державами був ухвалений Римський статут (далі в тексті – РС) – міжнародний договір, яким було засновано МКС. 11 квітня 2002 р. в будівлі ООН у Нью-Йорку пройшла церемонія прийняття ратифікаційних документів від 10 країн водночас. Першими державами, які ратифікували РС, були Боснія, Болгарія, Камбоджа, Конго, Ірландія, Йорданія, Монголія, Нігер, Румунія і Словаччина [2].

Станом на 20 березня 2020 р. 125 держав є учасницями РС, приблизно 30 держав – у процесі ратифікації. 20 січня 2000 р. Україна також підписала РС, проте досі його не ратифікувала. Без його ратифікації (тобто спеціальної згоди Верховної Ради України на його обов'язковість)

Україна не може повною мірою скористатися перевагами статусу держави-учасниці цього Статуту. Аргументом для нератифікації стали формальні законодавчі питання та політична воля. Доцільність аргументів щодо нератифікації продовжує викликати багато запитань [6].

Отже, МКС, що створено на основі РС, у своїй діяльності керується такими принципами, як: принцип справедливої кримінальної відповідальності, принцип обґрунтованості кримінальної відповідальності та презумпція невинуватості. РС закріпив принципи кримінального права, притаманні більшості національних правових систем. Водночас цей документ став першим актом міжнародного рівня, у якому сформульовано і роз'яснено принципи міжнародного кримінального права [7].

Правовою основою структури МКС є ст. 34 РС, у якій подається така внутрішня будова суду: президія, апеляційна палата, судова палата і палата попереднього провадження, канцелярія прокурора та секретаріат. Згідно зі ст. 3 РС, місцем перебування МКС є м. Гаага (Нідерланди). До складу МКС входять 18 суддів, що обираються на термін 9 років шляхом таємного голосування на засіданні Генеральної Асамблеї ООН. Кандидати на посаду судді МКС мають відповідати низці загальних вимог, до яких належать високі моральні якості, незалежність і неупередженість, знання хоча б однієї з робочих мов суду (російська, англійська, арабська, іспанська, французька, китайська), наявність громадянства держави-учасниці, а також спеціальним вимогам. До останніх належить компетентність у сфері кримінального та процесуального права, у відповідних сферах міжнародного права, а також досвід роботи як судді, прокурора, адвоката чи на іншій посаді у сфері кримінального судочинства або досвід професійної юридичної діяльності, яка стосується предмета судової діяльності МКС [8].

Досліджуючи юрисдикцію МКС, варто зазначити, що вона поширюється лише на ті злочини, які були вчинені після набуття чинності РС, тобто після 1 липня 2002 р., а також стосовно тих осіб, яким на момент скоєння злочину вже виповнилось 18 років. Зокрема, МКС має юрисдикцію щодо злочинів, скоєних у межах території держави-учасниці РС або на борту морського чи повітряного судна, зареєстрованих у таких державах, а також щодо злочинів, у скоєнні яких звинувачують громадян держав-учасниць РС [9].

Проте положення ч. 3 ст. 12 РС передбачають можливість визнання юрисдикції МКС також

державами, які не висловили остаточної згоди на обов'язковість РС для себе. Із цією метою такі держави повинні визнати можливість здійснення МКС юрисдикції щодо певного виду (видів) злочину, вказаного у ст. 5 РС, шляхом звернення із заявою до секретаря МКС, а в подальшому забезпечити здійснення співробітництва із Судом без будь-яких затримок або винятків [8].

Поміж багатьох інших положень РС щодо юрисдикції МКС необхідно згадати й про те, що він доповнює національні органи кримінальної юстиції. З положень РС також випливає, що визнання його юрисдикції не створює для держав зобов'язання щодо включення МКС до національних систем судустрою та надання йому статусу найвищого суду в порівнянні із судовими органами таких держав. На комплементарний характер МКС прямо вказується в різних статтях РС. Так, відповідно до ч. 1 ст. 17 РС, Суд не прийматиме справу до свого розгляду, якщо така справа вже розслідується або щодо неї порушено кримінальне переслідування в державі, яка володіє щодо такої справи національною юрисдикцією [8]. Але зазначені положення не стосуються тих випадків, коли держава не бажає або ж неспроможна проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином. Тобто йдеться про випадки, коли у представників діючої влади відсутня політична воля або коли правоохоронні та судові органи неготові чи нездатні здійснювати судове переслідування своїх громадян, зокрема й колишніх або діючих високопосадовців.

Однією із проблем у сфері реалізації повноважень МКС є складність притягнення до відповідальності осіб, які обіймають високі посади в національних державних апаратах. З іншого боку, Суд не повинен підлаштовуватися під умови геополітичних ігор і бути засобом тиску на окремі держави. Якщо врегулювати цю проблему, то стане можливим підвищення рівня ефективності діяльності МКС.

Положення РС чітко визначають межі юрисдикції МКС. Так, відповідно до ст. 5 РС, юрисдикція Суду обмежується найбільш серйозними міжнародними злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, а саме: злочини геноциду, військові злочини; злочини агресії; злочини проти людяності [8].

Злочини проти людяності, або злочини проти миру та безпеки людства, як вони визначені у РС, є найбільш ненависними злочинами, тому що вони руйнують почуття людської гідності, приносять і спричиняють деградацію особистості.

Теоретично за вчинення злочинів проти людяності держава несе міжнародну, політичну та матеріальну відповідальність, а керівники держав, вищі посадові особи й інші відповідальні особи несуть індивідуальну кримінальну відповідальність – відповідальність перед світовою спільнотою загалом. Отже, злочини такого виду також варто вважати міжнародними, ураховуючи шляхи походження та наслідки. Багаторічні зусилля світового співтовариства привели до того, що цей вид злочинів визнали в міжнародному кримінальному праві як групу злочинів, що є найбільш небезпечними для всього людства. Зокрема, за вчинення правопорушень такого виду визначено особливі умови відповідальності. Усе залежить від того, чи певні дії є порушенням внутрішнього права країни, де вчинено злочин, а також від місця вчинення злочину, поширення на них юрисдикції МКС або судів інших держав тощо [10].

Першими джерелами, що давали характеристику таким злочинам у міжнародному праві, стали статuti військових трибуналів, як-от: Нюрнберзький (1945 р.) [11], Токійський (1946 р.) [12], статuti міжнародних кримінальних трибуналів щодо Югославії (1993 р.) [13], Руанди (1994 р.) [14], урешті-решт, РС МКС (1998 р.) [8]. Отже, чи не вперше в сучасній історії цивілізований підхід до притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти людства було продемонстровано Нюрнберзьким трибуналом. У Статуті Суду було розроблено визначення злочинів проти людства. Об'єктом таких злочинів є безпека людства, а суб'єктивна сторона полягає в неприхованому намірі й усвідомленні суспільно небезпечного діяння для людей.

Відповідальність за злочини проти людяності передбачено низкою міжнародних документів, серед них Конвенція про незастосування строків давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності 1968 р., Конвенція про припинення апартеїду та покарання за нього 1973 р., РС МКС 1998 р.

У ст. 7 РС злочини проти людяності визначено як умисні діяння, які вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на цивільних осіб. Цей вид злочинів охоплює: убивства, поневолення, депортацію або насильницьке переміщення населення, незаконне ув'язнення чи інше жорстоке позбавлення фізичної свободи, тортури, звалтування, сексуальні злочини (обернення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-які інші форми сексуального насильства), переслідування будь-якої ідентифікуючої групи чи

спільноти за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, тендерними чи іншими мотивами, що визнані недопустимими відповідно до міжнародного права. У зв'язку з будь-якими діяннями насильницьке знищення людей, злочин апартеїду, інші нелюдські діяння аналогічного характеру, що полягають в умисному завданні сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю [10].

Звернемось до характеристики елементів окремих злочинів. Так, убивство включає такі елементи: а) виконавець вбив одного або кількох людей; б) діяння було скоєно в рамках широкомасштабного або систематичного нападу проти цивільного населення; в) виконавець знав, що діяння є частиною або мав умисел на поведінку, щоб бути частиною широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення [15].

Злочин катування включає такі елементи: а) виконавець завдав сильного фізичного чи психічного болю або страждання одній або більше осіб; б) така особа або особи перебували під вартою або під контролем виконавця; в) такий біль або страждання не виникають від законних санкцій; г) діяння було скоєно в рамках широкомасштабного або систематичного нападу проти цивільного населення; г) виконавець знав, що діяння є частиною або мав умисел на поведінку, щоб бути частиною широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення [15].

Злочин проти людяності у вигляді позбавлення волі або іншого тяжкого позбавлення фізичної свободи містить такі елементи: а) виконавець ув'язнив одну або кілька осіб або іншим чином серйозно обмежив одну або більше осіб щодо фізичної свободи; б) за тяжкістю діяння посягало на основні норми міжнародного права; в) виконавець усвідомлював фактичні обставини, що свідчили про тяжкість злочину; г) діяння було скоєно в рамках широкомасштабного або систематичного нападу проти цивільного населення; г) виконавець знав, що діяння є частиною або мав умисел на поведінку, щоб бути частиною широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Широкомасштабність нападу полягає у значній кількості учасників та жертв такого злочину, наслідках учиненого діяння тощо. А під систематичним розуміють такий напад, який вчиняється методично, заздалегідь продуманим планом. Свідомість нападів полягає в тому, що суб'єкт злочину знає (усвідомлює), що вчиняється широкомасштабний чи систематичний напад [15].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що МКС є першим постійним міжнародним органом кримінального правосуддя, створеним на основі договору між державами з метою не допустити ситуації безкарності осіб, які вчинили тяжкі злочини, що викликають заклопотаність всього міжнародного співтовариства загалом. Злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС, є загрозою для міжнародного миру та безпеки. Величезним досягненням став той факт, що в його юрисдикцію увійшли також злочини проти людяності. Будучи ключовим компонентом системи міжнародної кримінальної юстиції, МКС є одним із найвизначніших інститутів міжнародного кримінального права, що постійно розвивається та певною мірою впливає на закономірності

в розвитку механізмів розслідування міжнародних злочинів і захисту прав людини на міжнародному та національному рівнях. Однак варто констатувати, що міжнародні зобов'язання не завжди є стримуючими чинниками в поведінці політиків і лідерів країн щодо недопущення злочинів проти людяності. Є безліч прикладів, коли особисті амбіції керівництва чи політичної еліти держави переважають перед суспільними обов'язками, і тим самим свідомо чи несвідомо створюють умови для розвитку негативних наслідків. Тому, урахувавши також умови регіональної нестабільності й ускладнення геополітичної обстановки, необхідна подальша наукова розробка й увчалення міжнародних договорів для вирішення різних практичних питань, зокрема щодо злочинів проти людяності.

Список літератури:

1. Нюрнберзький процес : збірник матеріалів : в 8-ми т. Москва, 1999. Т. 8. 609 с.
2. Щур Ю. Діяльність Міжнародного кримінального суду: історія та перспективи. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/Nzlubp_2011_6_23.pdf (дата звернення: 20.03.2020).
3. Юрлов М.М., Попова А.І. Становлення та сучасний стан діяльності Міжнародного кримінального суду. URL: http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11893/1/Urlov_Popova.pdf (дата звернення: 20.03.2020).
4. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (дата звернення: 20.03.2020).
5. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 51/207 від 17 грудня 1996 р. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/51/207> (дата звернення: 20.03.2020).
6. Amnesty International. Міжнародний кримінальний суд. URL: https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Mizhnarodnyj-kriminalnyj-sud_broshura-1.pdf (дата звернення: 20.03.2020).
7. Славко А.С. Принципи міжнародного кримінального права в діяльності Міжнародного кримінального суду. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/Pvuabs_2014_2_22.pdf (дата звернення: 20.03.2020).
8. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 20.03.2020).
9. Кузьміна О.Р. Міжнародний кримінальний суд: чому створений та як функціонує? URL: <http://dSPACE.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3437/%D0%9A%D1%83%D0%B7%D1%8C%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.03.2020).
10. Торош С.О. Злочини проти людства та правові механізми їх регулювання. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/28023/1/035_134_139.pdf (дата звернення: 20.03.2020).
11. The International Military Tribunal for Germany. URL: http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/imt.asp (дата звернення: 20.03.2020).
12. Judgment International Military Tribunal for the Far East. URL: <http://www.ibiblio.org/hyperwar/PTO/IMTFE/index.html> (дата звернення: 20.03.2020).
13. International Criminal Tribunal for Rwanda. URL: <http://www.unicttr.org/> (дата звернення: 20.03.2020).
14. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <http://www.icty.org/> (дата звернення: 20.03.2020).
15. The Elements of Crimes. URL: <http://www.icc-cpi.int> (дата звернення: 20.03.2020).

Pavlenko I.V., Ohievich S.M. PECULIARITIES OF INTERNATIONAL JURISDICTION OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT ON HUMAN CRIMES: THEORETICAL-LEGAL ASPECT

The modern world against the backdrop of positive processes such as the rapid development of science and technology, the emergence and development of civil society, awareness and dissemination of an increasing number of states of ideas and values about human rights, etc., however, in one corner or another, the globe has negative manifestations. related to violations of rights and freedoms. It is not about the ordinary violation of one or another right that happens every day in any state, but about mass or systematic killings, enslavements, violent displacements, torture, rape and more. These are crimes against humanity. Today, the international

community considers these crimes to be the most serious, and therefore there is a need for an international response to such manifestations.

The article traces the prerequisites and identifies the stages of the formation of international criminal justice, in particular, the reasons for its prolonged development. The fundamental principles of international criminal law, guided by the International Criminal Court, are considered; the legal basis of its activity, the internal structure and the procedure of election of judges are analyzed. Particular attention is paid to the scope of the jurisdiction of the International Criminal Court. Such jurisdiction is found to be limited in terms of types of crimes, namely genocide, crimes against humanity, war crimes and aggression. The problematic issues of extending the jurisdiction of the International Criminal Court in the event that the state has not ratified the Rome Statute, the legal basis of its activity, are outlined. Particular attention is given in the article to crimes against humanity, namely their content and the ICC jurisdiction over them. It has been found that in addition to the Rome Statute, responsibility for crimes against humanity has been established by a number of other international conventions. The authors conclude that the establishment and operation of an international criminal court is an effective legal instrument, though not without its shortcomings and gaps. That is why the issue of dealing with and preventing crimes against humanity needs further scientific development as well as the unification and coordination of the world community.

Key words: *International Criminal Court, Rome Statute, structure and jurisdiction of the International Criminal Court, crimes against humanity.*